

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

УДК 327.5(477)+323.2(477)+355.01(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2025-5-7>

ОБОРОННА ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ШЛЯХИ ООНОВЛЕННЯ ЕЛІТ ПІСЛЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Ляшенко Тетяна Михайлівна,

доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теоретичних та прикладних проблем політології
Інституту політичних та етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України
ORCID ID: 0000-0002-5807-1130

У статті досліджуються трансформації політичних еліт України в умовах повоєнного відновлення після російсько-української війни. Акцент зроблено на взаємозв'язок між оборонною політикою, національною безпекою та процесами оновлення владних структур. Авторка аналізує ключові чинники, що впливають на формування нової еліти, зокрема роль військових, міжнародну підтримку, виклики деолігархізації та інтеграції до європейських структур. Зазначається, що, розглядаючи перспективу повоєнного оновлення еліт в Україні, необхідно враховувати як внутрішні, так і зовнішні чинники, зокрема оборонний потенціал держави та її здатність протистояти новим загрозам. Необхідно враховувати як геополітичне становище України, так і її вплив на світову політику та відносини з міжнародними партнерами в широкому сенсі. Насамперед, міжнародні партнери можуть надавати експертну підтримку, фінансувати програми навчання нових лідерів. У статті підкреслюється, що в ситуаціях, коли війна триває довго, часто формується окрема військова еліта, яка після війни може або взяти владу, або здійснювати значний вплив на політику. Концепція військової еліти характерна для країн, де військові сили мали вирішальне значення для перемоги.

Стверджується, що війна та повоєнний період створюють особливий контекст для трансформації політичного ландшафту, зокрема у сфері оборонного потенціалу та національної безпеки. Після війни виникає потреба у відбудові інфраструктури, оновленні політичних еліт і реформуванні державних інститутів, що безпосередньо впливає на обороноздатність країни. Важливим аспектом є оборонна політика, яка має забезпечити стабільність та захист від зовнішніх загроз.

Авторка доходить висновку, що післявоєнний період вимагає глибоких змін у політичній системі, включаючи деолігархізацію, боротьбу з корупцією та створення прозорих механізмів управління. Ці заходи сприятимуть зміцненню оборонного потенціалу та довіри громадян до держави. Ключову роль у цьому процесі відіграють громадянське суспільство, міжнародна підтримка та модернізація державних інституцій.

Ключові слова: еліти, політичні трансформації, Україна, оборонний потенціал, оборонна політика, національна безпека, обороноздатність.

Liashenko T. M. Defense policy and political transformations: ways to renew elites after the Russian-Ukrainian war

The article examines the transformations of Ukraine's political elites during post-war recovery following the Russo-Ukrainian war. It focuses on the interconnection between defense policy, national security, and processes of renewal in power structures. The author analyzes key factors influencing the formation of new elites, particularly the role of military personnel, international support, challenges of de-oligarchization, and integration into European structures.

The study emphasizes that when considering prospects for post-war elite renewal in Ukraine, both internal and external factors must be accounted for, particularly the nation's defense potential

and its capacity to counter new threats. Ukraine's geopolitical position and its influence on global politics and international partnerships must be thoroughly considered. Primarily, international partners can provide expert support and fund leadership training programs.

The article highlights that in prolonged war situations, a distinct military elite often emerges, which may either assume power or significantly influence politics postwar. This military elite phenomenon is characteristic of nations where armed forces prove decisive for victory.

The research asserts that war and its aftermath create a unique context for political landscape transformation, particularly in defense potential and national security domains. Postwar requirements include infrastructure reconstruction, political elite renewal, and government institution reforms – all directly impacting national defense capability. Defense policy proves crucial for ensuring stability and protection against external threats.

The author concludes that the postwar period demands profound political system changes, including de-oligarchization, anti-corruption measures, and transparent governance mechanisms. These steps will strengthen defense potential and public trust in government. Civil society, international support, and modernization of state institutions play pivotal roles in this process.

Key words: elites, political transformations, Ukraine, defense potential, defense policy, national security, defense capability.

Актуальність дослідження. Війна та повоєнний період створюють особливий контекст для трансформації політичного ландшафту, зокрема у сфері оборонного потенціалу та національної безпеки. Знищення старих інститутів, зміна балансу сил та потреба в інтеграції у міжнародне співтовариство висувають перед суспільством і державою нові виклики. У цей період значення політичної еліти та правлячого класу неможливо недооцінювати, адже саме вони відповідають за формування оборонної політики та забезпечення обороноздатності країни.

Будь-яка кризова ситуація, а тим паче війна, формує особливу потребу в ефективних діях влади. У такому разі владні еліти, які функціонально є групою впливу, повинні відігравати стратегічну роль у процесах прийняття рішень, адже саме їм народ делегує владу задля протидії кризовим ситуаціям. Виконання таких функцій повною мірою підтверджує або не підтверджує ефективність та компетентність еліти. Завжди після руйнівних конфліктів, зокрема війн, політичні еліти зазнають глибоких трансформацій та оновлень. Оновлення політичних еліт виступає як невід'ємний аспект суспільного розвитку та прогресу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оновлення еліти у демократичних суспільствах або принаймні у таких, які прагнуть розвиватися демократично, має відбуватися згідно

з принципами та цінностями, які відображають загальну суспільну думку, що сформувалася в здоровому інформаційному просторі. Процес оновлення еліти зосереджується не лише на політичних аспектах, а й охоплює соціальні та економічні чинники, таким чином створюючи цілісну основу для всебічної трансформації. Отже, післявоєнний період служить каталізатором змін, сформувавши майбутню траєкторію розвитку країни та заклавши основу для сталого зростання і процвітання.

Після Другої світової війни використовувалися різноманітні механізми для оновлення політичних еліт, яке відбувалося в усіх країнах-учасниках, окрім СРСР. Серед багатьох стратегій, які набули популярності, деякі заслуговують на увагу. Одна з таких стратегій відома як «шокова терапія» – метод, який спрямований на швидкий вихід із соціально-економічного занепаду шляхом упровадження радикальних змін, для чого потрібна і зміна політичного ландшафту, як це відбулось у повоєнній Німеччині. Інший поширений підхід передбачає призначення нових еліт «згори», часто шляхом упровадження бюрократичних і технократичних інновацій. Навпаки, існує стратегія просування нових еліт «знизу», що передбачає мобілізацію нових виборців проти існуючої еліти. У більшості європейських країн після Другої світової війни до влади прийшли технократи та адміністратори, які й очолили відбудову своїх

держав.

Традиційним прикладом повоєнного оновлення політичної еліти є поразка на виборах 1945 р. у Великій Британії консервативної партії, очолюваної Вінстоном Черчиллем, та прихід до влади лейбористської партії під керівництвом Клемент Еттли. Громадяни, які пережили війну та її втрати, прагнули реформ і поліпшення якості життя, віддали більшість голосів лейбористській партії в обмін на її обіцянку побудувати «соціальну державу». Унаслідок цього у Великій Британії відбулася зміна політичного класу, що призвело до суттєвих соціальних змін у країні у цілому. Лейбористи впровадили широку систему соціального забезпечення, включаючи допомогу безробітним, пенсії для літніх людей та допомогу дітям. Це було частиною нового підходу, який закликав до боротьби з «п'ятьма гігантами» – бідністю, хворобами, неосвіченістю, брудом та безробіттям. Згодом ці соціальні реформи стали основою британської держави загального добробуту.

Розглядаючи перспективу повоєнного оновлення еліт в Україні, необхідно враховувати як внутрішні, так і зовнішні чинники, зокрема оборонний потенціал держави та її здатність протистояти новим загрозам.

Необхідно враховувати як геополітичне становище України, так і її вплив на світову політику і відносини з міжнародними партнерами в широкому сенсі. Насамперед, міжнародні партнери можуть надавати експертну підтримку, фінансувати програми навчання нових лідерів, сприяти проведенню прозорих виборів та зміцненню демократичних інституцій, тобто міжнародні організації виявляють активну й передову роль у формуванні політичних еліт шляхом надання фінансової та технічної підтримки для різноманітних політичних груп, що безпосередньо впливатиме на майбутній виборчий процес в Україні. Міжнародна підтримка, спрямована на зміцнення національної безпеки, може стати ключовим чинником у формуванні нової еліти, орієнтованої на європейські стандарти. Навіть громадяни України,

відповідаючи на запитання: «Чи вважаєте ви реформи, яких вимагають від України західні партнери, корисними для країни?», дали позитивну відповідь у 71% випадків. Із них 26,6% вважають корисними всі або майже всі такі реформи, 30,9% вважають корисними більшість реформ [1]. Оновлення політичних еліт після війни є важливою умовою стабільності та розвитку держави. Політична еліта повинна адаптуватися до нових реалій, аби ефективно керувати країною в умовах відбудови, забезпечити динаміку економічного зростання та інтеграцію в міжнародне співтовариство. В Україні оновлення еліти – це неймовірно складний і багатогранний процес, який охоплює різні компоненти, етапи, учасників і механізми. Окрім того, оновлення еліти не обмежується політичною сферою, воно також поширюється на інші сфери, включаючи економіку, наукові кола та громадянське суспільство.

У консолідованих демократіях саме політичні партії є середовищем оновлення еліти. Вони вербують і соціалізують новий політичний актив, який шукає відповіді на вимоги та вподобання громадян. На жаль, в Україні досі партії не стали ефективними механізмами оновлення еліт і консолідації демократії. По-перше, їм не вдається висунути компетентних і професійних політичних лідерів, незважаючи на нові обличчя, які висувуються як партійні кандидати на кожних виборах. По-друге, в українському суспільстві все ще присутня надія на «нові обличчя», сподівання на месію, який швидко здійснить усі, часто протилежні, бажання виборців. Тож популістські гасла після війни нікуди не подінуться, не кожен політик ризикне в передвиборчій агітації говорити про «болісний і складний» післявоєнний шлях. Це може зашкодити не лише перспективам європейської моделі розвитку, а й єдності всередині держави: «Домінуючі еліти зазвичай не зацікавлені у впровадженні демократичних правил і практик, що підриває процес демократизації та сприяє концентрації влади в руках кількох впливових

груп. Це дискредитує політичні партії як ефективних посередників, здатних просувати політичні програми та виховувати лідерів, і ще більше позбавляє електорат впливу» [2].

Харизма та особистість кандидата все ще є одними з головних визначальних чинників електоральних уподобань, а тому еліти у спілкуванні з громадянами використовують стратегії та методи досить своєрідного – популістського типу, які спочатку є привабливими для виборців, але потім породжують недовіру і роздратування серед населення. Особисті якості лідерів партій і виборчих кандидатур є вирішальними для успіху політичних партій: згідно з опитуванням, проведеним після останніх виборів, 57% респондентів заявили, що особистість кандидата є найважливішим чинником успіху, тоді як лише 40% уважали, що це була його програма [3]. Теорія М. Вебера підтверджує роль харизматичних лідерів, які з'являються в часи кризи. Пове́нні історії різних країн свідчать про те, що такі лідери набувають легітимності та встановлюють нові соціальні ієрархії на основі особистого авторитету та бачення перспективи.

Сучасні партії пристосовуються до демократичної виборчої політики, стаючи і масовими, і лідерськими партіями одночасно, таким чином формуючи те, що М. Вебер називав «лідерською демократією» [4] і описував зміни еліти як цикли, у яких «спалахи» харизматичного лідерства супроводжуються поступовою «рутинізацією» та структурними зрушеннями: кожен цикл завжди передбачає оновлення еліти й інституційні та структурні перестановки; харизматичні спалахи досить часті, але нерегулярні та історично зумовлені, що, зрештою, призводить до безладної «плебсологічної демократії» на чолі з популістським лідером і призначеним лідером «штатом». У випадку України результатом є правління «кількох менеджерів». Виходячи з викладеного вище, можна припустити, що традиція голосувати за особистість – лідера партії збережеться і на майбутніх найближчих виборах. Персоналізація міцно укоріни-

лася в українській виборчій традиції, тим паче, що існуючі медіа мають достатньо досвіду в маніпуляціях телевізійним висвітленням політики. Ситуація стає особливо небезпечною, коли лідер партії також володіє або контролює медіаімперію. Сучасні комунікаційні технології можуть ще більше посилити ці тенденції. Проте популістські партії зазвичай недовговічні й швидко зникають одразу після того, як лідер іде з політичної арени. Між тим суспільство потребує політичних партій та рухів, здатних відгукнутися на вимоги реформ і змін. Ці сили можуть складатися з активістів, військових лідерів, громадських діячів та представників нового покоління політиків.

У ситуаціях, коли війна триває довго, часто формується окрема військова еліта, яка після війни може або взяти владу, або здійснювати значний вплив на політику. Концепція військової еліти характерна для країн, де військові сили мали вирішальне значення для перемоги. Згідно з теорією еліт Вільфредо Парето та Гаєтано Моски, суспільства завжди поділяються на дві групи: еліту та маси, і влада завжди концентрується в руках небагатьох. Після війни, відповідно до теорії «циркуляції еліт» Парето, змагання між елітами та контрелітами виходить на новий рівень за рахунок учасників війни (військових лідерів, волонтерів), які мають авторитет і можливість залучити ресурси. Після війни нові еліти можуть прийти до влади завдяки здатності краще адаптуватися до змін. Переможці військового конфлікту, як правило, демонструють «комбінаційні» здібності, які допомагають їм ефективніше керувати. Ці здатності сприяють їх приходу до влади в період невизначеності. Військові еліти також можуть відігравати ключову роль у той момент, коли вони вирішують очолити або підтримати рух за зміни. Концепція харизматичної легітимності Макса Вебера також опосередковано говорить на користь збільшення ролі військової еліти. М. Вебер пояснював, що під час кризових періодів, а тим більше після війни, зростає популярність харизма-

тичних лідерів, які можуть отримати легітимність через особисту харизму та здатність об'єднати людей навколо себе. Після війни такі лідери або групи можуть прийти до влади завдяки своїм «надзвичайним» якостям.

Війна породжує нових лідерів, особливо серед військових та ветеранів, які можуть здобути підтримку суспільства завдяки своїй ролі у захисті країни. Після завершення бойових дій ці люди часто мають високий рівень довіри громадян і можуть бути залучені до політичного процесу. Уже сьогодні на запитання Центру Разумкова у 2023 р.: «Із якого середовища, на Вашу думку, може з'явитися політична сила, якій би Ви могли довірити владу у повоєнний період?» 51% респондентів зазначили середовище військових [5]. Важливим аспектом є інтеграція військової еліти у мирну політику, оскільки саме військові лідери, які забезпечили обороноздатність країни, мають високий рівень довіри суспільства. Проте для стабільного розвитку необхідно уникати надмірної мілітаризації політики та забезпечити демократичні механізми оновлення влади.

Повоєнні режими інколи спираються на лідерів, підтримуваних військовими, для встановлення порядку, що можна спостерігати в багатьох постколоніальних державах після воєн за незалежність. Як зазначалося вище, політичні партії часто створюються безпосередньо чи опосередковано навколо впливових лідерів, які водночас є їхніми основними фінансовими спонсорами, монополізують медіапростір, що є критично важливим для ведення виборчої кампанії. Навіть коли ці спонсори не є формальними лідерами партії, вони мають значний вплив на її діяльність, зокрема на формування виборчих списків. Отже, засоби масової інформації у сучасному світі відіграють головну роль у створенні іміджу оновлення політичної еліти.

Засоби масової інформації та громадська думка впливають на формування політичних еліт шляхом поширення інформації та створення певних уявлень про потенційних лідерів. ЗМІ відіграють

надзвичайно важливу роль у викритті корупції, розкритті скандальних фактів та аналізі політичної діяльності діючої влади, що, врешті, формує суспільну думку напередодні виборів, «сигнали еліти працюють як інформаційні заклики для громадян» [6]. Контроль над медіапростором країни дає змогу просувати власний політичний порядок денний або дискредитувати опонентів.

Оновлення еліт – це складний і багатогранний процес, який охоплює не лише політичну, а й економічну, наукову та соціальну сфери. У сучасних умовах глибоких політичних, соціальних та економічних змін перед державами стоїть питання трансформації системи влади та ролі еліт у ній. Зокрема, для України цей процес має критичне значення в контексті демократизації та післявоєнного відновлення. Після війни часто з'являється потреба в установленні нових політичних та економічних інститутів. Згідно з неоінституціоналістським підходом, нові еліти приходять до влади завдяки створенню або управлінню новими інституціями, які формуються відповідно до нових умов. У деяких випадках після війни відбуваються глибинні конституційні реформи, які включають перерозподіл повноважень між гілками влади, зміну виборчої системи або впровадження нових механізмів контролю за політичною елітою. Ці реформи мають на меті забезпечити більш прозору та відповідальну політику, сприяти оновленню еліт та уникненню концентрації влади в руках однієї політичної групи. Конституційні зміни можуть також запроваджувати нові правила ведення політичної конкуренції, що дає змогу виходити на політичну арену новим силам. Опозиційні групи – раніше пригнічені або новостворені – можуть спробувати сформувати політичний ландшафт на свою користь. У деяких випадках це передбачає створення нових політичних партій або побудову широких коаліцій між групами у всьому соціальному та політичному спектрі. Вимоги опозиції на цій ранній стадії можуть бути підкріплені співпрацею з рухами громадянського суспіль-

ства. У післявоєнний період ключове значення матиме оборонна політика, спрямована на відбудову інфраструктури, модернізацію армії та створення ефективних інституцій національної безпеки. Громадянське суспільство, ЗМІ та міжнародні партнери повинні сприяти прозорості цих процесів, щоб запобігти корупції та зловживанням [7].

Повоєнний період для України є визначальним етапом, який вимагає не лише відбудови зруйнованої інфраструктури, а й глибоких трансформацій політичної системи. Це складний і багатогранний процес, який вимагає комплексного аналізу та розроблення ефективних стратегій.

Висновки. Оновлення політичних еліт у повоєнний період має ґрунтуватися на принципах демократії, прозорості та відповідальності. Для забезпечення обороноздатності та національної безпеки необхідно:

- проводити реформи у сфері оборонного потенціалу;
- залучати до влади нових лідерів, зокрема з військового середовища;
- упроваджувати антикорупційні

механізми у сфері оборонної політики;

- здійснити реальні кроки у боротьбі з корупцією, клановістю та непотизмом;
- прийняти закон про опозицію;
- усвідомити, що засоби масової інформації та громадська думка в умовах повоєнного періоду відіграють надзвичайно важливу та визначальну роль у формуванні, оновленні та розширенні політичних еліт. Для виконання цих ролей медіа мають бути незалежними, а медійні професіонали – добре підготовленими і здатними критично оцінювати інформацію, вибори та політику.

Оновлення еліт після російсько-української війни становитиме складну взаємодію внутрішніх потреб держави і суспільства, інституційних інновацій та зовнішніх впливів. Але без нього, без задоволення запиту на нові структури управління і ресурси буде неможливо змінити соціально-політичний ландшафт країни. Лише комплексний підхід дасть змогу Україні не лише відновитися після війни, а й створити міцну основу для стабільного розвитку та інтеграції у європейські структури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ставлення до реформ, яких вимагають західні партнери. 04 жовтня 2023 року. *Active Group*. URL: <https://activegroup.com.ua/2023/10/04/stavlennya-do-reform-yakix-vimagayut-zaxidni-partneri/> (дата звернення: 18.06.2025).
2. Gherasimov, S. Political Elite Renewal in Georgia, Moldova and Ukraine. *Chatham House*, 2019. URL: <https://www.chathamhouse.org/2019/05/political-elite-renewal-georgia-moldova-and-ukraine-0/about-author> (дата звернення: 18.06.2025).
3. Political Elite Renewal in Georgia, Moldova and Ukraine. *Chatham House*, 2019. URL: <https://www.chathamhouse.org/2019/05/political-elite-renewal-georgia-moldova-and-ukraine-0/3-modern-barriers-elite-renewal> (дата звернення: 18.06.2025).
4. Pakulski, J. The Weberian foundations of modern elite theory and democratic elitism. *Historical Social Research*. 2012. Vol. 37, № 1. P. 38–56. URL: <https://doi.org/10.12759/hsr.37.2012.1.38-56> (дата звернення: 18.06.2025).
5. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.). *Разумков Центр*. 26 липня 2023 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> (дата звернення: 18.06.2025).
6. Political elite cues and attitude formation in post-conflict contexts. *Sage Journals*. 2024. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00223433231168189/> (дата звернення: 18.06.2025).
7. Liashenko, T. Pravliachyi klas Ukrainy pered lytsiem zovnishnoi ahresii: adaptivni zminy politychnoho polia Ukrainy v umovakh viiny: monohrafiia / T. Liashenko; za red. O.O. Rafalskoho, O.M. Maiborody. Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2023. 672 s. URL: <https://ipiend.com>

gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Adaptyvni-zminy-politychnoho-polia-Ukrainy_kol.-monohrafiia.pdf (дата звернення: 18.06.2025).

REFERENCES:

1. Active Group. (2023, October 4). *Stavlennia do reform, yakikh vymahaiut zakhidni partneri* [Attitudes toward the reforms demanded by Western partners]. Active Group. Retrieved from <https://activegroup.com.ua/2023/10/04/stavlennya-do-reform-yakix-vimagayut-zaxidni-partneri/> [in Ukrainian].
2. Gherasimov, S. (2019). *Political elite renewal in Georgia, Moldova and Ukraine*. Chatham House. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/2019/05/political-elite-renewal-georgia-moldova-and-ukraine-0/about-author> [in English].
3. Chatham House. (2019). *Political elite renewal in Georgia, Moldova and Ukraine*. Chatham House. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/2019/05/political-elite-renewal-georgia-moldova-and-ukraine-0/3-modern-barriers-elite-renewal> [in English].
4. Pakulski, J. (2012). The Weberian foundations of modern elite theory and democratic elitism. *Historical Social Research*, 37(1), 38–56. <https://doi.org/10.12759/hsr.37.2012.1.38-56> [in English].
5. Razumkov Centre. (2023, July 26). *Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do okremykh initsiatyv orhaniv vlady (lypen 2023 r.)* [Citizens' assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures, attitude towards certain government initiatives (July 2023)]. Razumkov Centre. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-hromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> [in Ukrainian].
6. Political elite cues and attitude formation in post-conflict contexts. (2024). *Journal of Peace Research*. Sage Journals. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00223433231168189> [in English].
7. Liashenko, T. (2023). *Pravliachyi klas Ukrainy pered lytsem zovnishnoi ahresii. Adaptyvni zminy politychnoho polia Ukrainy v umovakh viiny: monohrafiia* [The ruling class of Ukraine facing external aggression. Adaptive changes of Ukraine's political field in wartime: Monograph]. In O.O. Rafalskyi & O.. Maiboroda (Eds.). Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Adaptyvni-zminy-politychnoho-polia-Ukrainy_kol.-monohrafiia.pdf [in Ukrainian].